

Режими на собственост върху научни произведения

доц. д-р Виолета Цакова

*УНСС, катедра „Интелектуална
собственост”*

e-mail vtzakova@abv.bg

Резюме: Всеки научен работник създава научни произведения. Много от научните работници знаят или поне предполагат, че са техни собственици, но не всеки знае какво представлява тази собственост, при какви условия възниква, за кого възниква и как може да се упражнява. В полза на колегите, които искат да получат отговори на тези и други основни въпроси за собствеността върху техните научни произведения, е подготвена тази статия. Тя е разработена на основата на принципни постановки в Закона за авторското право и сродните му права (ЗАПСП) и съществуващата в страната ни практика. В статията са представени трите основни режима, при които възниква собственост върху научни произведения, предпоставките за нейното възникване и особеностите при реализирането ѝ.

Ключови думи: собственост, интелектуална собственост, научни произведения.

JEL: K19, M59, O34.

Предварителни бележки

Научните произведения са многообразни по форма на съществуване. Тук ще се имат предвид само теоре-

тичните разработки – монографии, студии, статии, доклади на научни форуми, изследователски проекти, планове, хабилитационни и дисертационни трудове и други, които се реализират основно чрез публикуване в самостоятелни или в периодични издания, сборници, отчети по научни задачи.

Преди всичко трябва да се знае, че не за всяко научно произведение се признава собственост, а само за това, което **отговаря едновременно на три условия**, а именно:

- да е произведение на науката;
- да е резултат от творческа дейност;
- да е изразено по начин и във форма, които позволяват възприемането му.

Първото условие е свързано със **съдържанието** на произведението – то трябва да е произведение на науката, т.е. да представя нови или добавени научни знания или да дава нова систематизация, или нова интерпретация, или ново приложение на съществуващи научни знания.

Второто условие е свързано с **процеса** на създаване на научното произведение. По своя характер той трябва да е творчески – изцяло или поне в отделни свои части. Например, ако научното произведение включва известни статистически данни и/или установени основни положения по изследвания проблем, тази част от научната разработка няма да има творчески характер, но интерпретацията на данните и постановките или направените по тях изводи ще имат такъв характер.

Третото условие е свързано с **представянето** на научното произведение. То трябва да е направено така, че да позволява довеждането му до потребителите и възприемането му от тях. За едно научно произведение, което е на фазата на идея, концепция или друга идеална форма на съществуване, не може да се признае собственост, защото то е реалност единствено в ума, в мисловната сфера на научния работник. Едва когато научното произведение се представи с текст, графики, фигури, формули и други изразни средства, които позволяват неговото възприемане от читатели, зрители, слушатели, възниква собственост върху него.

Съдържание на собствеността върху научно произведение

Общ план собствеността представлява призната със закон възможност на собственика да реализира собствеността си в свой интерес. Основна форма на реализация на собствеността е използването на обекта на собственост по определени начини, с извършването на конкретни действия. Използването на научни произведения включва специфични действия, обусловени от природата на обекта на собственост. Това са действия по:

- **Възпроизвеждане** на научното произведение в екземпляри, например отпечатването на една монография в определен тираж или на научна статия в периодично издание с определен тираж;
- **разпространение** на екземпляри от научното произведение, например чрез продажба на книжния пазар, дарение, даване в заем от библиотеки и др.;
- **предоставяне на гостъп** до научното произведение или до част от него в цифрова среда (интернет);
- **преработка** на научното произведение, например чрез неговото превеждане;

- **Внос и износ** на екземпляри от научното произведение в търговски количества;
- **групи действия по предоставяне на научното произведение на потребителите.**

В своята съвкупност **всички действия по използване на научното произведение представляват съдържанието на собствеността** върху него. Тя се определя като интелектуална собственост на основание вложени интелектуални усилия и създаден интелектуален резултат.

Собствеността върху научното произведение може да се упражнява по два начина – **лично или чрез посредник**. В първия случай научният работник сам извършва действия по предоставяне на научното произведение на потребителите, а във втория – разрешава на друго лице извършването на такива действия.

Собствеността върху научното произведение възниква **автоматично** – с акта на неговото създаване. Предимство на този режим е отсъствието на каквито и да са изисквания за признаването на собствеността, като например заявяване, регистриране, огласяване на произведението или други формалности. Недостатък е липсата на документ, удостоверяващ собствеността.

И още една особеност – упражняването на собствеността върху научно произведение е възможно и преди нейното възникване. Например научен работник сключва договор с издател за публикуване на негово научно произведение, което предстои да създаде.

Режими на възникване и упражняване на собствеността

Режимите на възникване и упражняване на собствеността върху научно произведе-

ние зависят от условията, при които то е създадено, а именно:

- производението е създадено **в свободен режим на изследователска дейност** от научен работник, който не е обвързан с условия по създаването му;
- производението е създадено **по силата на трудов договор**, сключен между научния работник и неговия работодател;
- производението е създадено **по договор за възлагане**, сключен между научния работник и възложителя.

При всеки от трите режима на създаване на научно произведение има особености при възникването и упражняването на собствеността.

Научно произведение, създадено в свободен режим на изследователска дейност

Това са случаите, в които научният работник създава научно произведение по своя инициатива, сам определя научния проблем, темата, целта, задачите и хипотезата на изследването, структурата, акцентите, изводите и други елементи на своята научна разработка, сам организира работата си и я финансира с лични средства. Собствеността върху научно произведение, създадено при такъв режим, възниква **изцяло и само за неговия създател**. Казано с други думи, единствено научният работник може да реши дали да използва своето произведение и с какви действия да направи това, или да разреши на някой друг да извърши конкретни действия по използването.

Анализът на действията по използване на научно произведение показва, че научният работник трудно може да ги извърши сам. Той не разполага с необходимото оборудване, финансови ресурси и специални познания,

за да превърне своето научно произведение в пазарен продукт и да осигури неговата реализация. Затова още със създаването му **той е готов да отстъпи възможността за неговото използване на активни пазарни субекти** – печатници, издатели, доставчици на съдържание в интернет, търговци и други ползватели. Това е вторият аспект на собствеността, или втората възможност за нейното упражняване.

Разрешението за използване на научно произведение се дава с **лицензионен договор**, т.е. договор, с който се позволява на ползвател (лицензополучател) да използва научното произведение по един, няколко или всички възможни начини. Важно е да се знае, че ползвателят може да извършва само тези действия по използване на научното произведение, за които е получил разрешение. Например, ако договорот няма за предмет разрешение за превод или за представяне на достъп до производението в интернет, ползвателят не може да извърши тези действия, дори ако те са в интерес на автора.

За да се избегне евентуално нарушение, ползвателят се стреми да получи разрешение за извършването на всички действия по използване на научното произведение, макар предварително да е наясно, че това не е по възможностите му. Затова и предметът на договора най-често се формулира общо – даване на разрешение за използване, без да се сочат конкретни действия по използването. Такава формулировка означава, че **разрешението се дава за всички възможни действия по икономическата реализация на собствеността**.

Договоротът за използване на научно произведение е **възмезден**. Това означава, че срещу даденото разрешение за използване на производението научният работник трябва да

получи възнаграждение или друга, приемлива за него облага. Възнаграждение се дължи за всеки вид използване и за всяко поредно използване от същия вид¹. Това правило е предвидено в полза на авторите – за защита на техните икономически интереси, но на практика прилагането му е силно деформирано².

Често издатели на периодични издания сключват с автори на научни произведения безвъзмездни договори. Дори нещо повече – изискват такси от научните работници за публикуване на произведенията им. Безвъзмездният договор не е алтернатива на възмездния и те не съществуват паралелно. Той само удостоверява **отказа на научния работник от полагащо му се възнаграждение**. Заплащането на такси от научни работници за публикуване на техни научни произведения има друго основание и логика. А именно – научният работник получава възможност да публикува в авторитетно научно списание, и така неговото произведение се ползва с привилегията да достигне до специализирана читателска аудитория. Таксата се третира и като плащане за имидж, осигуряван от съответното научно списание, извършило публикацията. И двата аргумента са спорни, но безспорно е, че са в основата на бизнеса на редица периодични издания.

Научно произведение, създадено по трудов договор

Това са случаите, в които научният работник работи в научен институт, изследователски център или лаборатория, проектантска и друга организация, които по предмета си на дейност създават научни произведения. Съответно договарят, който се сключва с

наетия научен работник, е за работа по създаването на такива произведения. По силата на договорния ред и на икономическата логика **собствеността върху научно произведение, създадено в режим на трудово правоотношение, принадлежи на работодателя**.

Това решение изисква известно пояснение. При създаването на научното произведение се влага творчески труд и в този смисъл второто условие за признаването на собственост е изпълнено. Собствеността обаче се признава не на този, който е извършил творческата дейност – научният работник, а на неговия работодател. Това е отклонение от принципното изискване за признаване на собственост. Основание за допускането му е необходимостта от защита на вложените усилия и направените инвестиции от работодателя за осигуряването на материално-технически, информационни, организационни и други условия за научна дейност и извършени плащания за нейното провеждане. Без гаранция за възможността да използва научно произведение, създадено при такъв режим, работодателят няма да има интерес да осигури условия за създаването му. Той ще насочи усилията и инвестициите си в други сфери на дейност с гарантирана за него собственост върху резултата. Загубите от това ще са най-вече за обществото като цяло.

Моделът по признаване на собственост на работодателя върху произведение, създадено по трудово правоотношение, може да се реализира в чист вид или с модификации в зависимост от различни условия.

Първо, в зависимост от съдържанието на трудовия договор. За да се признае соб-

¹ Чл. 19 на ЗАПСП.

² Въпросът заслужава специално внимание и не е обект на разглеждане тук.

ственост върху научно произведение за работодателя, трудовият договор трябва да съдържа като задължение на наетия научен работник именно извършването на научно-изследователска работа по създаването на научни произведения. Всички групи условия, като място и време на работа, използвана апаратура и оборудване, са без значение за признаването на „служебен“ характер на произведението и собственост върху него за работодателя. Мястото може да е работно или не, времето може да е работно или извънработно, апаратурата и оборудването може да са служебни или лични.

Второ, В зависимост от уговореното в трудовия договор. Възможно е страните да уговорят различни схеми за собствеността, например някои от действията по използване да се признаят за работодателя, а други – за научния работник или да се уговори режим на съсобственост, при който използването на научното произведение да става с решение или с разрешение и на работодателя, и на научния работник. Посочените възможности, макар да са теоретично възможни, са утопични, тъй като трудно ще се намери работодател, който да споделя собствеността си със свой наеман работник. Но практиката познава такива схеми. Те са характерни за случаите, когато работодателят няма интерес и/или няма познания, и/или няма финансов ресурс, за да организира сам използването. Типичен пример за това са научните произведения, създавани от научни работници в институтите на БАН. Режимът на трудово правоотношение предполага всички действия по използване на научните произведения да са за работодателя и да се предприемат единствено от него. На практика това не е така. Научни работници организират сами издаването, превеждането и

групи действия по използване на своите научни произведения. В това няма нищо лошо, защото те извършват полезна дейност, като осигуряват предоставянето на своите научни произведения на потребителите. Съмнително е обаче основание за получаване на авторско възнаграждение срещу даденото от тях разрешение за използване на произведението, защото те вече са получили трудово възнаграждение за неговото създаване.

Трето, В зависимост от целите и предмета на дейност на работодателя. Работодателят получава собствеността, но не може да я упражнява неограничено. Действията по използване на научно произведение той може да извършва само „по начин и до степен, съответстващи на обичайната му дейност“³. Изправени сме пред обща и мъглява формулировка на закона, която дори не подсказва критерий за преценка по отношение „начин“, „степен“ и „обичайна дейност“. Остава възможността за тълкуване, и то твърде широко.

Четвърто, В зависимост от съотношението между трудовото възнаграждение и приходите на работодателя. Законът предвижда възможност за справедливо възнаграждение на научния работник. Условие за искане и за получаване на такова възнаграждение е явната несъразмерност между трудовото възнаграждение, получено от научния работник за времето, през което е създавал научното произведение, и приходите, които реализира работодателят от използването на произведението⁴. Тук отново сме изправени пред неяснота относно критерия за преценка на съразмерност. Когато работодателят и научният работник не се споразумеят помежду си за допълнително възнаграждение и/или за неговия размер, решаваща ще е думата на

³ Чл. 41, ал. 2 на ЗАПСП.

⁴ Чл. 41, ал. 3 на ЗАПСП.

съда, към който те могат да отнесат спора си. Той ще се произнесе както по въпроса за наличие или отсъствие на „явна несъразмерност“, така и за размера на дължимото допълнително възнаграждение, когато прецени, че е налице такава несъразмерност.

Научно произведение, създадено по възлагане

Това са случаите, в които научното произведение се създава по договор за възлагане. Типичен пример са договорите за създаване на научно произведение със средства от фонд „Научноизследователска дейност на УНСС“, националния фонд „Научни изследвания“, средства по програми на ЕС и други. На практика поръчка има винаги, когато една институция или лице се нуждаят от определен научен продукт и възлагат неговото създаване. **Собствеността върху поръчано научно произведение по закон е за поръчващия** (възложителя), но и тук, както при „служебните“ произведения, са възможни различни схеми.

Първо, в зависимост от уговореното в договора за поръчка. Възможно е собствеността да се признае за научния работник или за него и поръчващия, т.е. като съсобственост. Отново ще отбележим, че даването на предимство на договорното начало и свобода на страните да уговорят използването на поръчано произведение са неработещи. Защото не би се намерил възложител, който да поръча научно произведение, да плати за поръчката, а да се лиши от възможността за използването му или да се съгласи да я споделя с друг.

Честа практика е обаче за научни произведения, чието създаване е финансирано с публични средства, в договора за възлагане да се

уговори в полза на научния работник възможност за използване при определени условия, като например посочване на финансиращата организация, използването да е с нейно съгласие, да не е с комерсиална цел и др. Причина за такива уговорки е общественият интерес от реализирането на научни произведения, финансирани със средства на обществото, както и освобождаването на държавни органи от несвойствени за тях действия по използване на научни произведения.

Второ, в зависимост от целта, за която е поръчано научното произведение. Упражняването на собствеността върху научно произведение от този, който го е поръчал, не е безгранично, а само за целта, за която то е било поръчано⁵. Тази уговорка на закона е неработеща, доколкото в договора за създаване на научно произведение никога или само по изключение се посочва целта на възлагането.

Някои допълнения към режимите

Независимо от различията в отделните режими на възникване и упражняване на собствеността върху научни произведения, при всички тях има някои общи положения.

Първо, режим на съсобственост. Когато едно научно произведение е създадено от повече лица или е осигурено финансово от повече възложители, възниква съсобственост върху него. Използването на такова произведение може да става само със съгласието на всички съсобственици, независимо какъв е творческият принос на всеки от създателите, съответно – финансовото участие на всеки от възложителите на научното произведение. Когато някой от съсобствениците се възпротиви на използването

⁵ Чл. 42, ал. 2 на ЗАПСП.

по един или друг начин, решението е в правомощията на съда, към който може да се обърне всеки от съсобствениците, желаещ използването. Решението на съда ще замести неважното съгласие и то със сигурност ще бъде за използване, защото основното предназначение на научните произведения е използването им и по презумпция те се създават, за да се използват.

Второ, неотменимо право на авторство и на име. Независимо от режима, по който е създадено научното произведение, съответно е възникнала собствеността върху него, за научния работник винаги се запазва правото му на авторство, т.е. възможността да иска признаване на авторство върху своето произведение. Независимо по какъв начин работодателят или възложителят като собственици ще използват научното произведение, те са длъжни да посочат по подходящ начин името на научния работник, който го е създал.

Трето, ненакърнимо право на интегритет. Създателят на научното произведение може да иска запазването му във вида, в който е създадено, такова, каквото го е създал. Уточнението е важно заради възможността за преработка на произведението. Преработката е действие по упражняване на собствеността. При нея преработваното произведение продължава да съществува, но наред с него се появява и ново – преработеното. Когато научното произведение е създадено по трудово правоотношение или по поръчка и работодателят, съответно –

поръчващият, притежават собствеността върху него, те могат да го преработват, но са длъжни да го запазят и във вида, в който е създадено, както и да уточнят, че се касае за преработка.

Във връзка с преработката трябва да се направи уговорка, че някои „поправки“ на произведението, каквито са например научната и техническата редакция не представляват същинска преработка по смисъла на това действие. Въпреки това те трябва да бъдат одобрени от автора на произведението.

Заклучение

Научните произведения са обект на собственост. Това е особена, специална собственост, определяна като интелектуална. Тя се признава най-напред на създателя на научното произведение, за да може той да я упражнява в свой интерес. В други случаи собствеността се признава на лица, различни от създателя на научното произведение, за да се защитят техни интереси. Следователно съществуват различни режими на възникване и упражняване на собствеността върху научни произведения. Те трябва добре да се познават от научните работници и умело да се използват, за да се реализира ефектът от собствеността. Надяваме се с тази статия поне малко да сме били полезни на научните работници при изясняване на собствеността върху техните научни произведения и при регулиране на отношенията по нейното упражняване. **ИА**